

cak Anadolu'da başlayan Millî Mücadele ile 1919-1923 yıllarında İngiltere ile Türkler arasında dolaylı savaş dönemi yaşanmış. Esasen Sevr yürürlüğe girmediği için bir bakıma savaş hiç kesilmemişti. Bu durum 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'na kadar sürdü. Bu sırada Türkler, 1911'den beri aralıksız devam eden savaş halinden kurtulmak isterken İngilizler de yeni dönemde Türkler'in kendilerine tehdit oluşturabilecek her türlü potansiyellerinden arındırılmasını hedefliyordu. Görüşmeler sırasında iki devlet birkaç defa yeniden savaş durumuna geldi, ancak her defasında sorun aşıldı. Özellikle Musul meselesinde ortaya çıkan gerginlik, Türkiye'nin Mısır-ı Millî'ye dahil Musul'la ilgili Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul edeceğini açıklamasıyla halledildi (Cemiyet, 1926'da Musul'u İngiliz manda yönetiminde olan Irak'a bıraktı).

Cumhuriyet'in ilk zamanlarında savaş yıllarındaki husumetin tesiriyle soğuk seyreden Türk-İngiliz ilişkileri 1930'lardan sonra iyileşmeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin, bütün ısrarlara rağmen İngiltere'nin yanında yer alması yeni bir soğukluk dönemi başlattı. Ancak 1945'ten itibaren Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdidi Avrupa güvenliğini de tehdit ettiği için İngiltere ve Türkiye NATO'da müttefik oldular (1952). İki ülke 1950'li yıllarda Bağdat Paketi (1955) ve CENTO'da (1959) bir arada bulundu. CENTO, 1979 yılında üyelere İran'da yaşanan gelişmeler üzerine dağıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

(İngiliz-Osmanlı münasebetlerine dair İngiliz devlet evrakı yoğun olarak İngiltere Public Record Office, Foreign Office 78 [General Correspondence with Turkey], 371 [General Correspondence of 1906]; 195 [Embassy and Consular Reports] kısımlarında bulunmaktadır; Osmanlı evrakı için mühimme defterleri, iradeler, muahedât mecmuaları, düvel-i ecnebiye defterleri, Cevdet [Hariciye ve İktisat], İbnülemin [Hariciye] Mesâil-i Mühimme-i İngiltere defterleri, Nâme defterleri, Yıldız Evrakı ve Hariciye Nezâreti evrakı birinci kaynaklardır). Hayreddin, *Vesâik-i Târîhiyye ve Siyâsiyye Tetebbuâtı II*, İstanbul 1326, s. 3-7; D. Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nations*, I-XII, Glasgow 1904; Ahmet Refik Altınay, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, İstanbul 1932; P. P. Graves, *Briton and Turk*, London 1941; F. E. Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, Cambridge 1942; Hâmit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953; a.m.f., *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and*

Middle East, A Documentary Record: 1535-1914, New York 1956; Lord Stratford Canning'in *Türkiye Hatıraları* (haz. S. L. Poole, trc. Can Yücel), Ankara 1959; Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, İstanbul 1964; A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964; S. C. Chew, *The Crescent and the Rose, Islam and England During the Renaissance*, New York 1965; M. S. Anderson, *The Eastern Question: 1774-1923*, London 1966; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri I: 1580-1838*, Ankara 1974; a.e. II: *1838-1850*, İstanbul 1976; L. Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations (1933-1939)*, London 1976; Alaeddin Çetin - Ramazan Yıldız, *Sultan II. Abdülhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul 1976; S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey: 1578-1582*, Oxford 1977; S. F. Evans, *The Slow Reproachment: Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk: 1919-1938*, Eothen 1982; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri: 1919-1926*, Ankara 1982; J. Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, London 1983; A. İhsan Bağış vdğ., *Türk-İngiliz İlişkileri: 1583-1984*, Ankara 1985; E. Kedourie, *England and the Middle East: 1914-1921*, London 1987; Nazan Aksoy, *Rönesans İngilteresinde Türkler*, İstanbul 1990; Hüseyin Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İlişkiler Komiteleri*, İstanbul 1994; F. A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers: 1878-1888*, İstanbul 1996; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İstanbul 1997; a.m.f., "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 49-71; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *TTK Belleten*, XIII/51 (1949), s. 573-648; a.m.f., "İkinci Abdulhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *TD*, II/10 (1954), s. 43-60; Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *DTCFD*, IX/1-2 (1951), s. 1-17; Nahide Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri: 1580-1838", *TDA*, sy. 122 (1999), s. 39-56.

AZMİ ÖZCAN

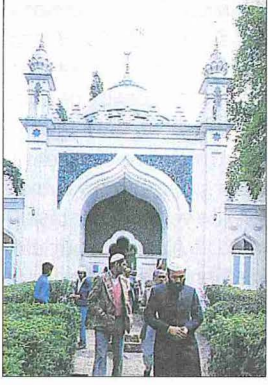
V. ÜLKEDE İSLÂMİYET

İngilizler'in İslâmiyet'le temaslarının daha önceki yüzyıllarda başlamasına ve Britanya adalarında XVII. yüzyıldan itibaren Türk ve Kuzey Afrika kökenli esirlerin, diplomatik misyonlara mensup kişilerle bunların ailelerinin ve daha sonraları da müslüman öğrencilerin bulunmasına rağmen ülkeye düzenli biçimde yerleşen ilk müslüman topluluklarına ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. İngiltere'de İslâmiyet'in geç görülmesinin en önemli sebebi buraya sadece deniz yoluyla ulaşılabilmesi ve İngilizler'in zihinlerinde, müslümanlar hakkındaki ön yargıların XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan ve çevresini idareleri altına almalarıyla başlayan yakın temaslar sonucu değişmesidir denilebilir. Britanya ada-

larına yerleşen ilk müslümanlar Londra, Cardiff, Liverpool, South Shields, Bristol ve Hull gibi işlek limanlara gelen Yemen, Aden, Gucerât ve Somali kökenli gemicilerdir. Bu küçük gruplar ilk defa ülkede İslâmiyet'i temsil etmişler ve dinî cemaat görevlerini aralarından birinin evinde kurdukları zâviyelerde yerine getirmişlerdir. Cezayirli Ahmed el-Alevî'nin müridleri tarafından yönetilen bu zâviyelerin ilki Cardiff'te açılmış, bunu Liverpool, South Shields, Hull ve Birmingham'dakiler takip etmiştir. Zâviyeler hem ibadet hem de sosyal faaliyetler için kullanılmakta, evlenme ve cenaze törenleri buralarda yapılmaktaydı. Müslümanların bu ilk yerleşim bölgelerindeki varlıkları günümüzde de sürmektedir.

İngiltere'de İslâmiyet'in tanınması ve yayılması yolunda en önemli aşamalardan biri Londra'nın güneyindeki Woking kasabasında, Pencap Üniversitesi'nde yirmi yıl görev yapan Macar asıllı şarkiyatçı Leitner tarafından Doğu dilleri ve dinlerini doğru bir şekilde tanıtmak, Doğu üzerinde araştırmalar yapmak, araştırmacıları desteklemek ve Doğulu öğrencilere kendi sosyal konum ve dinlerini kaybettirmeden İngiliz kültürü vermek amacıyla Woking Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulmasıdır (1884). Enstitünün yanına, masraflarının büyük bir kısmını yüklediği için Bopal Nevvâbî Şah Cihan Begüm'ün adını taşıyan bir de cami yapılmış ve 1889'da tamamlanan cami çok sayıda aristokrat ve entelektüelin devam ettiği, birçok önemli kişinin İslâm'a girdiği bir merkez olmuştur. Leitner'in 1899'da ölümünden sonra bir süre yavaşlayan faaliyetler, 1912 yılında Kâdiyânîler'in temsilcisi Lahorlu avukat Hâce Kemâleddin ile Hindistan'da bulunduğu sırada müslüman olan Lord Headley'nin Woking'e gelmesiyle yeniden eski haline döndü. Bunlar 1913'te *Muslim India and the Islamic Review* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar; 1921'de derginin adı *Islamic Review* olarak değiştirildi. Bu iki şahsiyetin 1932 ve 1933'te vefatlarından sonra da enstitü faaliyetlerini sürdürmekle birlikte 1960'lı yıllarda Londra Merkez Camii ve Doğu Londra Camii gibi diğer merkezlerin açılmasıyla eski önemini kaybetti. Buna rağmen Woking Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İslâmiyet'in Britanya adalarında tanınmasında ve yayılmasında rol oynamış önemli bir kurum olarak tarihe geçmiştir.

İlk düzenli topluluklardan biri yine XIX. yüzyılın sonlarına doğru Liverpool'da te-

Londra'nın
güneyindeki
Woking
kasabasında
bulunan
Şah Cihan
Camii –
İngiltere

sekkül etmiştir. Tanınmış bir avukat olan William H. Quilliam, 1882'de tatil için gittiği Fas'ta İslâmiyet'e ilgi duyarak bu konuda bilgisini artırır; 1887'de de müslüman olup ismini Şeyh Abdullah olarak değiştirir. Ülkesine dönünce İslâmiyet'i yaymaya başlayan Quilliam İran, Afganistan ve Osmanlılar'dan destek görür. 1890'da İstanbul'a davet edilir ve kendisine İngiliz adaları şeyhülislâmlığı unvanı verilir; daha sonra da Liverpool Camii ve Enstitüsü'nü kurar. Ancak etrafına çok sayıda eğitim görmüş insanı toplaması, ihtidâ edenlerin çoğalması, kiliseyi ve Sudan'a giren İngiliz ordusunu kınaması gibi sebeplerden ötürü basın ve kilisenin yoğun baskısına mâruz kalır. Nihayet 1908'de İngiltere'den ayrılır. Liverpool Camii ve Enstitüsü Quilliam'ın ayrılmasından sonra yavaş yavaş işlevini kaybetmiş, fakat Woking Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü gibi İslâm'ın ülkedeki tarihinde önemli bir merhale oluşturmuştur.

İngiltere'deki asıl müslüman kitlesi, II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan işçi akını sonucunda ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında ekonomik durumları bozulan Hindistan (daha sonra Pakistan ve Bangladeş) gibi eski İngiliz sömürgelerinden gelen Müslümanlar Birmingham, Manchester, Bradford, Bolton, Preston, Sheffield ve Halifax gibi sanayi şehirlerine yerleşerek işçi açığını kapattılar. Bu göç, 1950'li yılların sonlarındaki ekonomik krize kadar düzenli biçimde devam etmiş ve 1962'de çıkarılan göçmen yasasından hemen önce zirveye ulaşmıştır. Hindistan alt kıtası kökenli müslümanların bir kısmı doğrudan İngiltere'ye gelirken bir kısmı da önce Uganda, Tanzanya gibi Doğu Afrika ülkelerine yerleşmiş ve 1960'lı yıllarda oralarından göç etmiştir. Müslüman göçmenlerin bir başka grubunu ise 1950'lerden itibaren göçe başlayan Kıbrıslı Türkler teşkil eder. Malezya, Batı Afrika, Fas, Yemen ve İran gibi ülkelerden gelenler de siyasi ve

ya iktisadî sebeplerden dolayı müslüman azınlığa eklenmişlerdir (Nielsen, *Muslims in Western Europe*, s. 40).

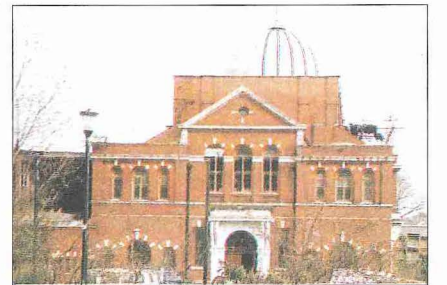
Toplam müslüman nüfusun hemen hemen yarıya yakın bir bölümü Londra ve civarında, diğer büyük bir bölümü ise Lancashire, West Midlands, Yorkshire ve Manchester bölgelerinde yaşamaktadır. Etnik olarak Türkler'in ve Hindistan, Pakistan, Bangladeş kökenlilerin büyük çoğunluğu Londra'da, diğerlerinin daha ziyade Cardiff, Liverpool, Hull ve South Shields gibi liman şehirlerinde yerleştikleri görülür. West Midlands, Londra'dan sonra Hindistan alt kıtasından gelen müslümanların en yoğun bulunduğu bölgedir.

Birçok Avrupa ülkesi gibi İngiltere'de de dinî istatistik tutulmadığından müslümanların nüfusu hakkında kesin rakamlar mevcut değildir; tahminler sayılarının 1 milyonun üzerinde olduğu yönündedir. Kıbrıs Türkleri'nin nüfusu 100.000, Türkiye'den gidenlerinki 60.000 kadardır (Küçükcan, s. 62). Union of Muslim Organisations (UMO), United Kingdom Islamic Mission (UKIM), Muslim World League (MWL) gibi kuruluşlar ise 1998 yılı itibarıyla müslüman nüfusu 2 milyon dolayında göstermektedir (Sarwar, s. 1). En kalabalık grubu 400.000 kişiyle Pakistanlılar oluşturmakta, bunların ardından Bangladeşliler (160.000) ve Hindistanlılar (130.000) gelmektedir. İngiliz müslümanlarının sayısı yaklaşık 5000 olup bunlara ilâveten son yıllarda ihtidâ etmiş Afro-Karabian asıllı çok sayıda İngiliz vatandaşı bulunmaktadır.

Müslüman Kuruluşları. İngiltere'de bir kısmı mahallî, bir kısmı ülke çapında, bir kısmı da milletlerarası düzeyde 1000'den fazla kuruluş mevcuttur. Bunların çoğunluğu bir cami veya eğitim birimi etrafında oluşmuştur ve küçük çaplı, mahallî niteliklidir. En önemli kuruluşları şöylece sıralamak mümkündür: Union of Muslim Organisations. 1970 yılında Londra'da kurulan birlik, müslüman kuruluşlarının tamamını bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir. Yıllık kongreler düzenleyen Union of Muslim Organisations, İslâm aile hukukunun tanınması ve müslümanlara uygulanması için teşebbüste bulunmuş, fakat 1975'te zamanın hükümeti bu teklife sıcak bakmamıştır. Birlik, İslâmî eğitim ve şer'an helâl yiyecek temini gibi konularda mahallî otoritelerle ve merkezî hükümetle temas halindedir. United Kingdom Islamic Mission. 1962'de Londra'da kurulan birlik başta Londra, Manchester,

Birmingham, Glasgow ve Bradford gibi merkezlerde olmak üzere kırktan fazla şube ve otuz kadar cami ile hizmet görmektedir. Cami / mescid inşa etme, çocuklara dinî eğitim verme, gençler için kamplar düzenleme ve Urduca gibi dilleri öğretme faaliyetleri yanında büyük şubeleri kanalıyla mahallî halkla, belediyelerle, polis teşkilâtlarıyla ve kiliselerle ilişkiler kurma yolunda da başarılı adımlar atmıştır. Pakistan kökenli Cemâat-i İslâmî'nin öğretisi ve felsefesinin etkisinde olan United Kingdom Islamic Mission, Bangladeş'in kurulmasıyla birlikte Da'vetü'l-İslâm adlı ikinci bir cemiyet daha oluşturmuştur. Muslim World League. Genel merkezi Mekke'de bulunan kuruluş İngiltere'de 1982 yılında faaliyete başlamıştır. Müslüman çocukların dinî eğitimleri, gayri müslimlere İslâm davetinin ulaştırılması, cami, merkez ve okul binalarının inşası / onarımı, İslâm'ı tanıtıcı konferans ve seminerlerin düzenlenmesi ve kitap, broşür dağıtımı gibi alanlarda hizmet vermekte, müslüman cemaatler arasında uzlaştırmacı rol oynamaktadır. United Kingdom Council of Mosques (UKCM). Muslim World League'nin öncülüğünde ve diğer İslâmî teşekküllerin büyük bir kısmının iştirak ve gayretiyle 1984'te kurulan konsey camiler arasında koordinasyonu sağlamış, müslümanlara geniş bir platformda ve çeşitli konularda yardımcı olmuştur. Özellikle 1985 yılında İngiliz hükümeti tarafından hazırlattırılan "Education for All" adlı raporda, müslümanların eğitim haklarının kısıtlanması ve diğer dinlerin mensuplarına tanınan hakların kendilerine verilmemesine karşı duyulan tepkiler bu konsey kanalıyla organize edilmiş (Nielsen, *Muslims in Western Europe*, s. 47, 50), bu rapora karşı ciddi bir reddiye yayımlanmıştır. Son yıllarda faaliyetleri azalmış görünen konseye bağlı cami-

Kuzey Londra Camii (Shacklewell Lane Camii) – İngiltere

Süleymaniye
Camii –
Londra /
İngiltere

lerin sayısı 500 dolayındadır. Federation of Students' Islamic Societies (FOSIS). 1962'de müslüman öğrenciler tarafından tebliğ amacıyla kurulmuştur. Üniversite ve kolejlerin büyük bir kısmında şubeleri bulunan birlik ikisi Londra'da, diğeri Swansea'de olmak üzere üç yurt ile öğrencilere hizmet vermekte, ayrıca onlar için kılavuz kitaplar hazırlamakta, yılda iki büyük konferansla bazı yetiştirici kurslar düzenlemektedir. Islamic Foundation (IF). 1973'te Leicester şehrinde kurulmuş olup amacı İslâmî anlayışın geliştirilip yayılmasıdır (bk. ISLAMIC FOUNDATION). Young Muslims United Kingdom (YMUK). 1984'te Leeds'te kurulmuştur. Çeşitli faaliyetlerle gençleri fizikî ve ruhî açılardan yetiştirmeye, onları dinî hayatı yaşamaya, İslâmî terbiyeye, yardımlaşmaya teşvik etmekte, sosyal ve bireysel problemlerine yardımcı olmaya çalışmaktadır; ayrıca *Trends* adlı bir dergi yayımlamaktadır. Islamic Cultural Centre and Central Mosque (ICC). Londra Regents Park'ta bulunan merkezin yeri 1944 yılında, Kahire'deki Anglikan cemaatine verilen bir kilise arazisinin karşılığı olarak İngiliz hükümeti tarafından tahsis edilmiştir. 1977'de tamamlanan mevcut bina cami, kütüphane, idare birimi ve toplantı salonlarından ibarettir. Kültürel ve dinî faaliyetlerin yürütüldüğü merkez binası İngiltere'de yapılan ilk İslâmî eserlerden biri olması bakımından önemlidir. Gayri müslimlerin de ilgi odağı olan merkez *Islamic Culture* adıyla bir dergi yayımlamaktadır. Muslim Institute (MI). Merkezi Londra'da bulunan kuruluş çeşitli konferans, seminer ve yayıncılık faaliyetleriyle tanınmaktadır. Bu kuruluşun öncülüğünde Muslim Parliament adıyla bir komite oluşturulmuş, fakat fonksiyon itibarıyla hedeflenen noktaya ulaşamamıştır. Bunların yanında müslümanların çoğun-

luğunca tasvip edilmeyen Islamic Party of Britain adlı siyasî bir parti, müslümanlara yardım eden Muslim Aid ve Islamic Relief gibi hayır kuruluşları ve diğer bazı öğrenci cemiyetleri de mevcuttur. Dünya Müslüman Gençlik Teşkilâtı, International Institute of Islamic Thought (IIIT) gibi milletlerarası kuruluşlar da İngiltere'de faaliyet göstermektedir.

İslâmî sivil toplum örgütlerinin çoğu İngiliz kamuoyunda ve müslümanlar arasında hissedilir bir etkinliğe ulaşamamaktadır. Bunun başlıca sebebi, kuruluşlarda yer alan kimselerin anavatanlarındaki dinî, kültürel ve siyasî sürtüşmeleri buralara da yansıtmaları, ayrıca lider konumundaki kişilerin içinde bulundukları ortamın şartlarını ve İngiliz kültürünün yapısını yeterince bilmemeleridir. Dolayısıyla bunlar, hem bu ülkede doğup büyüyen çocuklarının taleplerine cevap verememekte, hem de İngiliz hükümetleri nezdinde yerli girişimleri gerçekleştirememektedir. Ancak son yıllarda genç kuşağın sivil toplum örgütleri kanalıyla ortaya koyduğu bazı başarılı faaliyetler dikkat çekmektedir.

Din Eğitimi. Ülkede ilkokul, ve ortaokul olmak üzere temel eğitim zorunludur ve müslüman çocuklarının büyük bir kısmı eğitimlerini normal İngiliz okullarında almaktadır. Din eğitimi 1944 eğitim yasası, 1988 eğitim reformu yasası ve 1993 eğitim yasasına göre verilmektedir. Bu yasaların özünde, diğer belli başlı dinlerin öğreti ve uygulamaları göz önünde bulundurulmuş olmakla birlikte okul müfredatı temelde dinî geleneklerin Hristiyanlık'tan kaynaklandığının yansıtılması prensibine dayanmaktadır. Yine aynı yasalara göre her okul, öğrencilerine tamamen veya çoğunlukla Hristiyanlığa dayanan günlük toplu âyin sağlamaya zorunludur (Sarwar, s. 4 vd.). Bu âyinler okuldan okula değişiklik gösterse de hepsinde icra edilmektedir. Müslüman velilerin, çocuklarının kanunen âyinlerden muaf tutulmasını istemeye hakları olmasına rağmen çoğunun bu hakkın mevcudiyetini bilmemesinden dolayı çocuklar âyinelere katılmaktadır. Öte yandan okullardaki din dersleri hristiyan ağırlıklı olduğu gibi İslâmiyet hakkındaki bilgiler de genelde hristiyan öğretmenler tarafından verilmekte, ancak yeteri kadar öğrenci bulunduğu takdirde müslümanlar kendi imkânlarıyla dışarıdan özel öğretmen getirebilmektedirler. Son yıllarda Islamic Academy of Cambridge (IAC), Muslim World League, Muslim Educational Trust (MET)

ve Islamic Foundation gibi kuruluşların gayretleriyle din dersi öğretmenlerinin İslâm hakkındaki bilgilerinin artırılması ve okutulan din dersi kitaplarının müslümanların tasvibinden geçmesi gibi hususlarda olumlu adımlar atılmıştır. Yine İngiliz okullarında müslüman öğrencilere uygun yemek çıkarılması, dinî bayramlarda tatil izni verilmesi, okul üniformalarının İslâmî standartlara göre olması ve baş örtüsüne müsaade edilmesi gibi konularda gelişmeler sağlanmıştır. Ayrıca birçok lise ve kolejde "İslâm" imtihanlarda kredili ders kabul edilmiştir. Müslüman ailelerin çoğu yaz tatillerinde ve hafta sonlarında çocuklarını camilerde verilen din dersi kurslarına göndererek okullardaki eksikliği gidermeye çalışmaktadır; ancak maddî imkânların yetersizliği ve öğretmen teminindeki sıkıntı istenilen randımanın alınmasını güçleştirmektedir.

1944 eğitim yasasının dinî cemaatlere tanıdığı hakka dayanarak hristiyan ve yahudiler gibi müslümanlar da kendi okullarını kurmaya başlamışlardır. İngiliz eğitim sisteminin standartlarına uygun şekilde faaliyet gösteren, temelde diğerleriyle aynı müfredatı uygulayan bu okullarda ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, İslâm tarihi ve İslâm dinî esasları gibi dersler okutulmaktadır. Müslümanların yoğun bulunduğu bölgelerde açılan ve sayıları 1998'de elliye yaklaşan, The Association of Muslim Schools'un koordinasyonundaki bu okulların çoğu kanunda tekeffül edilmesine rağmen İngiliz hükümetinden malî yardım alamamaktadır. Bunların en tanınmışları Londra'da Islamia Schools, King Fahd Academy, Doğu Londra'da Muslim College of London, Bradford'da Muslim Girl's High School ve Batley'de Zakaria Muslim Girl's High School'dur.

Londra Merkez Camii – İngiltere

Değişik kategoride bir okul ise kuzeybatıdaki Bury şehri yakınlarında bulunan Dârü'l-ulûmî'l-Arabiyye'ti'l-İslâmiyye'dir. On altı yaşın üzerindeki öğrencilerin genellikle yatılı olarak alındığı okulda Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh ve belâgat gibi dersler okutulmaktadır.

İngiltere'deki müslümanların çoğunluğunu Sünnîler, onların da büyük bir kısmını Hint alt kıtası, Doğu Afrika, Kıbrıs ve Türkiye'den gelen Hanefîler teşkil eder; aralarında az da olsa diğer mezhep mensupları, özellikle de Kuzey Afrika kökenli Mâlikîler bulunmaktadır. Ülkede Sünnî müslümanlar grubundan Hint alt kıtasındaki iki ekolün takipçileri, Diyûbendîler ve Birîlvîler faaliyet halindedir. Bunların birincisi, Hindistan'ın Diyûbend şehrinde 1866'da kurulan Dârü'lulûm adlı medresenin öğretilerini benimseyen gruptur. Bu grubun öğretisi İslâm'ın başta Hinduizm olmak üzere yabancı etkilerden, bid'at, hurafe, gelenek ve bâtil inançlardan arındırılması esasına dayanır (DİA, VIII, 554). Birîlvîler ise daha çok sûfizme ve onun çeşitli kollarına, bunları temsil eden birtakım şeyh ve pîrlere bağlı olup Nakşibendiyye, Şâzelîyye, Çiştîyye gibi tarikat mensuplarına yakınlık duyarlar. Diyûbendîler'e yakın başka bir grup ise "ehl-i hadîs" ekolüdür. Londra ve Midlands bölgelerinde müstakil cami ve medreseleri bulunan bu ekolün öncüleri genellikle Suudi Arabistan'da tahsil görmüş, dolayısıyla oradaki dinî anlayıştan etkilenmiş kişilerdir. Kıbrıslı Şeyh Nâzım'ın fikirleri son yıllarda Kıbrıs, Türkiye, Afrika, Hint alt kıtası ve Uzakdoğu'dan gelen müslümanlar arasında rağbet görmeye başlamıştır (Atay, s. 85); İngilizler arasında da Şeyh Nâzım'ın öğretilerinden etkilenip İslâm'a girenlere rastlanmaktadır. Sayıları çok az olan Şiîler ise Dünya Ehl-i Beyt İslâm Birliği gibi kuruluşlar vasıtasıyla faaliyet göstermektedir; ayrıca Londra'da bir de okulları vardır. Yine Londra'da Şi'a'nın İsmâilî koluna mensup Ağa Han cemaatiyle Kâdiyânîler'in de (Ahmediyye) birer merkezi bulunmakta ve özellikle çok aktif olan ikincisinden radyo, televizyon gibi vasıtaları da kullanarak propaganda faaliyetleri sürdürülmektedir.

Müslümanların, bu ülkede kalıcı olduklarını anlamalarından sonra ilk yaptıkları şeylerin başında cami veya mescidler gelmektedir. Sayıları nüfusa paralel olarak artan ve 1998 yılı itibarıyla 1000'e yaklaşan bu ibadethanelerin büyük bir kısmı sonradan mescide dönüştürülmüş eski binalar, elli kadarı da cami mimarisinde yapı-

lmış yeni binalar halindedir. Bunlardan bazıları Londra'daki Merkez, Doğu Londra, Süleymaniye, Vâlîde Sultan, Şeyh Nâzım ve Azîziye camileriyle Birmingham, Manchester, Glasgow, Edinburgh, Bradford, Gloucester ve Luton gibi şehirlerdeki merkez camileridir. Birçoğu hem ibadet hem de sosyal faaliyetler için kullanılan camilerin inşasında bazı İslâm devlet ve kuruluşları ile kişilerin de katkıları olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sayyid M. Darsh, *Muslims in Europe*, London 1980; Muhammad Anwar, *Pakistanis in Britain*, London 1985; Nabil Matar, *Islam in Britain: 1558-1685*, Cambridge 1988, s. 127; Mohammad S. Raza, *Islam in Britain*, Leicester 1991; J. S. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh 1992; a.mlf., "Great Britain", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. John L. Esposito), Oxford 1995, II, 69-72; a.mlf., "United Kingdom Islamic Mission", a.e., IV, 273-274; *Islamic Centres and Other Muslim Organizations in the United Kingdom and Ireland*, London, ts.; P. Lewis, *Islamic Britain*, London 1994; G. Sarwar, *British Muslims and Schools*, London 1994; Ali Köse, *Conversion to Islam*, London 1996; Tayfun Atay, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği*, İstanbul 1996, s. 85; Talip Küçükcan, *Politics of Ethnicity, Identity and Religion: Turkish Muslims in Britain*, Aldershot 1999; P. Johnstone, "Christians and Muslims in Britain", *Islamochristiana*, VII, Roma 1981, s. 167-181; M. Mas-huq Ally, "The Growth and Organization of the British Muslim Community in Britain", *The Bulletin of Christian Institutes of Islamic Studies*, IV/2, Hyderabad 1991, s. 81-91; Azmi Özcan, "Dârü'lulûm", *DİA*, VIII, 554.

ŞÜKRÜ SELİM HAS

VI. İNGİLTERE'DE

İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Avrupa'da İslâm ve Doğu araştırmaları yapan ülkelerin öncülerinden olan İngiltere, Uzakdoğu ve özellikle Ortadoğu ile çok erken bir dönemde başlatıp daha sonra sömürgecilğe dönüştürdüğü ekonomik, askerî ve kültürel ilişkilerini aynı süreçte ilmi araştırmalarla birlikte geliştirdi. İngilizler'in İslâm kültürüyle tanışmaları, İbrâhim b. Azrâ adlı bir filozofun Endülüs'ün Tuleytula (Toledo) şehrinde Londra'ya gelip orada ders verdiği zamana (1158-1159) rastlar. Bunun ardından bazı İngiliz seyyahları Endülüs ve Sicilya'ya giderek müslümanları, dillerini ve kültürlerini daha yakından incelediler. Londra'da 1581'de ticarî amaçlı Levant Company'nin ve 1600'de Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması İngilizler arasında Doğu'ya karşı duyulan ilgiyi arttırdı. 1632'de Cambridge ve 1636'da Oxford üniversitelerinde Arapça kürsülerinin açılması-

la da çalışmalar akademik düzeye yükseldi. Bu üniversitelerden yetişen birçok ilim adamı, Doğu ülkelerini tanımak ve el yazması kitapları ulaşmak amacıyla buralara seyahat ettiler. Özellikle Osmanlı ve Bâbürlü devletleriyle olan ilişkiler Arapça'nın yanında Türkçe, Farsça ve diğer Doğu dillerinde yapılacak çalışmaların gereğini gündeme getirdi. İngiliz temsilciliklerinin bulunduğu İstanbul, İzmir, Halep ve bazı Hint şehirleri şarkiyat çalışmaları için önem kazandı.

İngiliz üniversitelerinde okutulan klasik Arapça ve Farsça önceleri daha sistemli bir çalışmanın alt yapısını oluşturmak amacıyla gramer, sözlük ve yazmalar üzerinde yoğunlaştırıldı. Bu alanda hizmet verenler arasında ilk Farsça grameri yayımlayan John Graves ile (ö. 1652) rahip Edward Pococke (ö. 1691) dikkat çeker. Pococke, Arapça'yı beş yıl yaşadığı Halep'te öğrenmiş, dönüşünde Oxford'da hocalık yapmış ve bu seyahatinde topladığı 400 kadar nâdir yazmayı Bodleian Library'ye vermiştir. Üniversitelerde Arapça okutulmasına başlanmadan önce İngiltere'de ilk defa bu dil üzerine çalışmalar yapan, dokuz ciltlik bir Arapça-Latince sözlük hazırlayan ve Cambridge ile Oxford'da Arapça kürsüleri kurulmasını öneren rahip William Bedwell (ö. 1632) ilk İngiliz şarkiyatçısı olarak tanınır. Bu alanda ilk ilmi çalışmaları başlatan Bedwell ve Pococke'nin din adamı olmaları İngiliz şarkiyatçılığında din etkenini öne çıkar-mıştır.

XVIII. yüzyılın başlarındaki şarkiyat çalışmalarında Thomas Hyde, Simon Ockley ve Kur'an'ın ciddi anlamda ilk İngilizce tercümesini yapan George Sale öne çıkmışlardır. Bu yüzyılın İngiliz şarkiyatçılığı açısından en önemli olayı, Sir William Jones'un 1784'te çeşitli araştırmalara destek olan The Asiatic Society of Bengal cemiyetini kurmasıdır. Arapça ve Farsça bilen Jones, ayrıca meşhur Farsça gramerini kaleme almasının yanında birçok çeviri ve neşir yaptı. Doğu Hindistan Şirketi de yaptırdığı Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe çalışmalarıyla İslâm araştırmalarında büyük pay sahibi oldu. Bu faaliyetler Hindistan'da göreve tayin edilen İngiliz diplomat, asker ve misyonerlerinin bir şarkiyatçı gibi davranmalarını sağladı. Farsça çalışmalarıyla tanınan Francis Gladwin, Bengal ordusunda subaydı. Hindistan'ın ilk valisi Warren Hastings topladığı yazmaları Doğu Hindistan Şirketi'ne verdi. Şirketin İran'da bulunan temsilcileri de bu ülkenin dil ve kültürüyle ilgileniyorlar-